

Tre østhimmerlandske Sogne.
Et bebyggelsesgeografisk Studie.

Geografisk Tidsskrift, Bind 48 (1946)

Link til pdf:

http://img.kb.dk/tidsskriftdk/pdf/gto/gto_0048-PDF/gto_0048_69896.pdf

Link til webside:

<http://tidsskrift.dk/visning.jsp?markup=&print=no&id=69896>

pdf genereret den : 22/5-2008

Tre østhimmerlandske Sogne.

Et bebyggelsesgeografisk Studie.

Af Viggo Hansen.

Sønder og Nørre Kongerslev med Komdrup Sogne ligger i det østlige Himmerland vest for den Lille Vildmose (Fig. 1). Kærnen i de tre Sogne dannes af et morænedækket Plateau, i ældre Tider kaldet Kongerslevholm, der mod Øst, Nord og Vest er omgivet af store Enge. I Stenalderen ragede Plateauet som en Halvø ud i det lavvandede Hav, der fra Kattegat strakte sine Forgreninger mod Vest og opløste hele Østhimmerland i et Antal Øer og Halvøer, hvis ofte stejle Skrænter mod Engene endnu den Dag i Dag vidner om, at den datidige Kyst var udsat for stærke Angreb fra Havets Side. Det gælder ikke alene de mod Øst vendende Sider, hvor Havet havde lettest Spillerum, og hvor Klinterne naar Højder paa ca. 40 m, men selv beskyttede Lokalteter viser mange Steder Tegn paa en kraftig Erosion. Som Tiden gik, og Havet trak sig tilbage, ophørte Klinternes Nedbrydning, og de blev bevokset med Græs og Buske, enkelte Steder med Skov, og naar man i Dag ser de næsten lodrette Kalkklinter staa med friske Brud, skyldes det ikke Naturens Kræfter, men er et Værk af Menneskehænder. Den for Jordbunden saa vigtige Kalk findes her let tilgængeligt i store Mængder.

Paa Plateautets Indre dækkes Kalken af et Morænelag, der dog ofte ikke er tykkere, end at man selv ved Sommertid stedvis ser Kalken som hvide Striber mellem de grønne Roerækker. Morænen er mange Steder af sandet eller gruset Beskaffenhed og ligesom den underliggende Kalk saa porøs, at Vandet hurtigt trænger ned gennem Jordlagene. Afgrøderne faar derfor selv i Aar med normal Nedbør et temmelig fortørret Udseende. Plateauet eller Højmarken, som den ofte benævnes, er ikke ganske

flad og ensartet, men midt igennem den gaar fra Nordvest til Sydøst en Lavning, Mulddal, hvorigennem Jernbanen i vore Dage er ført. Højmarken synes ikke at have baaret Skov i umindelige Tider, og Skoven har næppe heller haft gode Betingelser i denne specielle Jordbund. De to smaa Skovpletter, der i Nutiden findes paa de højere Partier, er begge plantet i sen

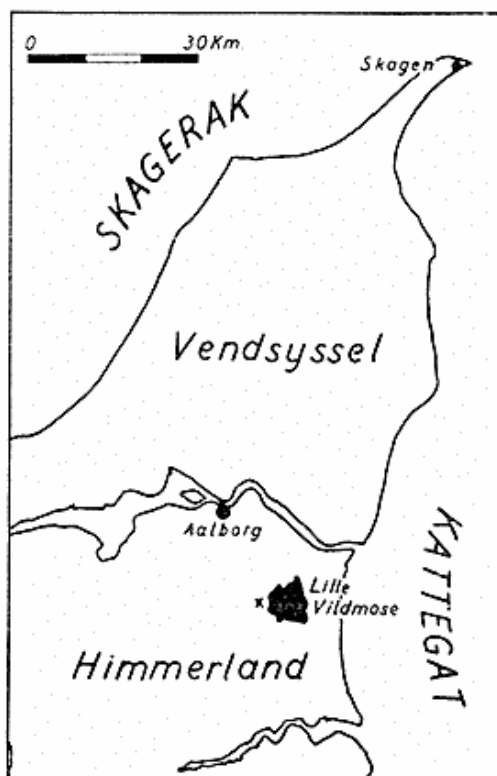

Fig. 1. Oversigtskort over det i Artiklen behandlede Omraade (sortfarvet).

Tid ligesom et Par mindre Bevoksninger paa Refsnæs Hovedgaards Enge.

Vandrer man fra Højmarken ud over Engene, faar man Indtryk af en ganske plan Flade. I Virkeligheden skraaner Sletten mod Nordøst. De fleste Steder har Engvegetationen maattet vige for opdyrkede Marker, og et stort Antal Husmandslokker er i Løbet af de sidste 100 Aar blevet oprettet herude. Ved Dræning og Grøftning er Vandstanden blevet sænket, saa at Formuldingen af de øverste Tørvelag har kunnet skride raskere frem, og Resultatet er blevet en overordentlig frugtbar Jordbund. I Bunden af Grøfterne øjner man Lag af Gytje, Sand og Ler, som repræsenterer Stenalderhavets Aflejringer.

De ældste Minder om Tilstedeværelsen af en bofast Befolk-

ning er et Par Køkkenmøddinger fra Ertebølletid, d.v.s. Tiden fra ca. 5.000 til 3.000 f. Kr., den saakaldte atlantiske Tid, da Havet strakte sig ind over Lille Vildmose og de tilgrænsende lave Partier. I de derved opstaaede lavvandede Fjorde og Bugter frembød der sig rige Eksistensmuligheder for en Jæger- og Fiskerbefolkning, der havde sine Bopladsler ved de bratte Klinter ud mod Litorinahavet. Fra Yngre Stenalderens ældre Jættestuetid (2.300—2.000 f. Kr.), Agerbrugets første Tid, findes et Par Dysser. Disse ligger paa Morænenes højeste Dele, og der er ingen Tvivl om, at Bebyggelsen har været at finde paa Morænen sammen med de dyrkede Agre og i umiddelbar Nærhed af Dysserne. Litorinahavet har endnu paa denne Tid strakt sig helt ind til Foden af Bakkelandet og umuliggjort enhver landbrugsmæssig Udnyttelse af Fladerne. Det er ikke utænkeligt, at Agerdyrkerne har levet Side om Side med Rester af ældre Stenalderens Jæger- og Fiskerbefolkning, hvis Hytters Placering i Strandkanten ikke kan have givet Anledning til større Jordtvistigheder mellem de to Erhvervskredse. Broncealderhøje i stort Antal saavel nord som syd for Muldal vidner om en fortsat Bosættelse i den følgende Tid. Højene findes fortrinsvis samlet i to Grupper, den ene paa Morænenes højeste Parti syd for Sdr. Kongerslev, den anden mellem Sdr. Kongerslev og Keldingbjerggaard.

Kærnen i Sognenes Bebyggelse dannes af de tre Sognebyer: Sdr. Kongerslev, Nr. Kongerslev og Komdrup. I Fig. 2 er der søgt at give en saa nøjagtig Bebyggelsesplan som muligt af Landsbyerne i Slutningen af 1600-Tallet. Resultatet er fremkommet ved at samarbejde de ældste eksisterende Kort fra denne Egn, Matrikelskortene fra 1814, med Matrikelen af 1688, hvori der gives Oplysninger om Antallet af Gaarde samt deres Tilliggende, og gaar man ud fra, at der ikke er sket større Omflytninger eller Nedlæggelse af ældre Ejendomme, kan man ved Hjælp af de faa Litteraturangivelser, der findes, danne sig et omtrentligt Billede af Bebyggelsen i 1688. (Fig. 2).

Sdr. Kongerslev, der paa Kortet viser sig at komme den velkendte Rundby-Type nær, strækker sig fra Bunden af Mulddal og lidt op over den sydlige Dalside. Samtidig med, at Byen ligger godt beskyttet, er der let Adgang til Vand, der i Form af Kildevæld flere Steder bryder frem af Skraaningene, og efter-som Dalbunden baade skraaner nedad mod Nordvest og Sydøst, er Afløbet tilstrækkeligt godt til at forhindre Fugtigheden i at blive for stor en Gene.

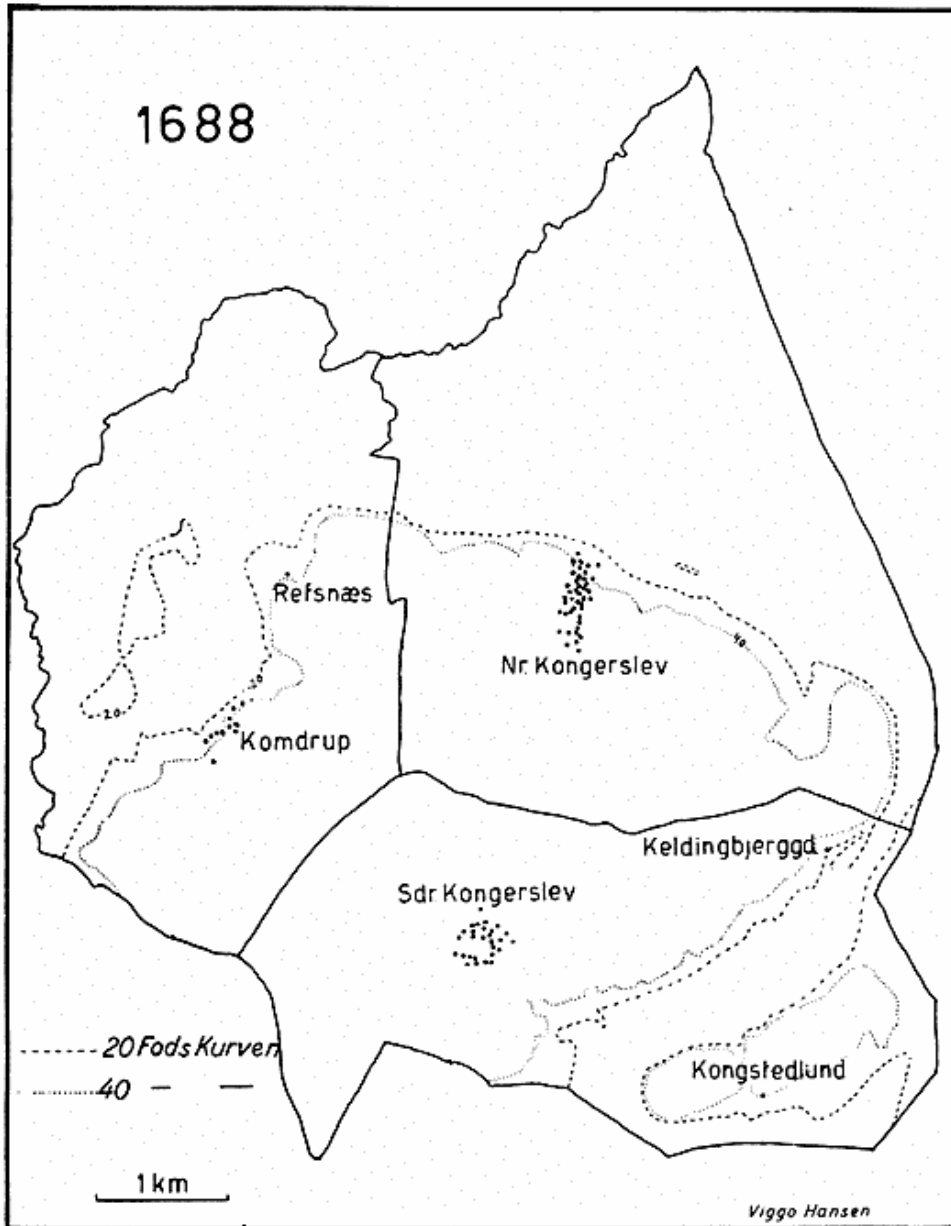

Fig. 2. Bebyggelsen i 1688. De tre Sognebyer dominerer Billedet.

Mens Sdr. Kongerslev nærmest er en Rundby, er Nr. Kongerslev en Langby, hvis Længdeakse ligger vinkelret paa Litorinaskræntens Forløb, Byens laveste Del ligger nær 10 m Kurven, den øverste Del nær 30 m Kurven. Baade mod Øst og Vest stiger Terrænet en Del, saa at Byen kommer til at ligge i en naturlig Sænkning, en Erosionsdal, der fra Højmarken fører ud til Engene.

Den tredie Sogneby, Komdrup, er ligesom Nr. Kongerslev en

Langby, men i Modsætning til denne har den sin Akse liggende parallelt med Højdekurverne. Paa det paagældende Sted er Skrantkarakteren noget mere udpræget, idet Terrænet paa et ganske kort Stykke stiger fra 8 m til over 20 m. Bebyggelsen ligger overvejende paa den nedre Del af Skraaning, ca. 10 m over Havet.

Man har kun meget faa Holdepunkter, naar man vil forsøge at udrede Bebyggelsens Alder og faa Klarhed over, hvilke Faktorer der i Datiden har været bestemmende for Placeringen i Landskabet af den Bebyggelse, der senere blev til Landsbyen. Et af Hjælpemidlerne er Stednavneforskningen. Ifølge denne hører -lev Byerne til vore allerældste Landsbyer. Axel Steensberg (1940) anslaa Oprindelsen af disse Navne til Tiden mellem 500 og 800 efter Kristus. Hermed er naturligvis kun sagt, at Byer med Endelsen -lev i hvert Fald maa være saa gamle, men der er intet til Hinder for, at de eventuelt kan være meget ældre og da have haft andre Navne. Navnet siger med andre Ord kun, at de to Byer har faaet deres nuværende Navne i Tiden mellem 500 og 800 e. Kr., og at de maa være mindst saa gamle. De behøver altsaa ud fra det nævnte ikke at være lige gamle, og det er netop dette Forhold, der i det følgende vil blive Genstand for en nærmere Undersøgelse.

I et tidligere Afsnit er Broncealderhøjene blevet løseligt berørt. Der er et Forhold ved disses Placering, der virker iøjnefaldende, og det er deres Forbindelse med den nuværende Bebyggelse. Mens den sydvestlige Højgruppe ligger i direkte Tilknytning til Byen Sdr. Kongerslev, er der ikke nogen tilsvarende Forbindelse mellem den noget mindre, nordligere Højgruppe og Nr. Kongerslev. Denne Forskel leder hen til den Tanke, at det nuværende Sdr. Kongerslev er en direkte Fortsættelse af Broncealderbebyggelsen, mens det Nr. Kongerslev, der ligger paa Højmarkens nordlige Rand, ikke synes at have noget at gøre med den nordlige Højgruppe, men er af nyere Oprindelse.

Som et Sandsynlighedsbevis paa denne Aldersforskel kan paapeges, at Sdr. Kongerslev er Hovedsognet, og denne By ligger ogsaa nærmest ad den Vej, hvorfra Agerdyrkerne maa være kommet under Forudsætning af, at de er kommet over Land. Men at sige, at Sdr. Kongerslev er ældst, fordi den har den ældste Kirke, er et falsk Bevis, da begge Byer maa være anlagt i den hedenske Tid.

Over for de to -lev Byer staar det noget yngre Komdrup, der

som Navnet antyder er en Udflytterby. Thorp-Byerne menes at være opstaaet i Valdemarernes Tid, mellem Aar 1000 og 1200.

Foruden de 3 nævnte Landsbyer findes der fra gammel Tid et Par Hovedgaarde beliggende uden for Landsbyernes samlede Bebyggelse. Kongstedlund i Sdr. Kongerslev Sogn ligger paa en isoleret Holm adskilt fra Kongerslevholm ved en ca. 600 m bred Mosestrækning, et fra Naturens Side ganske ypperligt Forsvarsbælte. En enkelt Vej, let at forsvare, danner Forbindelse med Kongerslevholm, og mod Syd fører en tilsvarende Vej over til Smidie Bakkeø. Hvor gammel Kongstedlund egentlig er, kan ikke siges med Sikkerhed, men Gaarden er i hvert Fald ældre end Aar 1500.

Allerede 1493 nævnes en Gaard, Keldingbjerggaard, der nu ligger Nordøst for Sdr. Kongerslev paa den østvendte Skraaning ned mod Mosen. Beliggenheden i Nærheden af Keldingbjerg tyder paa, at Gaarden er anlagt paa dette Sted, men paa den anden Side er den ikke nævnt særskilt i Matriklen af 1688. Det drejer sig uden Tvivl om en meget gammel Udflyttergaard fra Sdr. Kongerslev, men dens Anbringelse paa Kortet for 1688 maa tages med noget Forbehold.

En anden meget gammel Gaard er Refsnæs i Komdrup Sogn, tidligere i Nr. Kongerslev Sogn. Refsnæs nævnes allerede 1337 og hed da Reffs. Navnet hentyder til, at den ligger paa Grænsen mellem Højmarken og Engene. Den er sikkert af omtrent samme Alder som Komdrup By.

Som tidligere omtalt gør der sig en mærkelig Forskel gældende i de tre Sognebyers Byggeplan, en Forskel der uden Tvivl er betinget af de for Egnen karakteristiske Terrænformer, Højmarken og Engene, og det vekslende Samspil mellem disse. For Sdr. Kongerslevs Vedkommende er Problemet ikke saa stort, da Landsbyen er omgivet af Højmarken til alle Sider, og Engene ligger i en Afstand af et Par Kilometer. Anderledes er det med Nr. Kongerslev og Komdrup, der, skønt de begge ligger paa Grænsen mellem Højmark og Eng, er saa vidt forskellige, idet Nr. Kongerslev ligger vinkelret paa Litorinakysten, mens Komdrup er anbragt parallelt med denne. Til Belysning af denne Forskel er det nødvendigt at se lidt nøjere paa den geologiske Udvikling siden Stenalderen, idet denne maa have haft stor Indflydelse paa Erhvervslivet, hvilket i dette Tilfælde vil sige Landbruget.

Som bemærket i Indledningen var Engene i Stenalderen et havdækket Omraade. Paa et senere Tidspunkt hævede Landet

sig atter, hvorved Sunde og Fjorde omdannedes til Smaasøer, Moser og Kær. I den vestlige Del af Lille Vildmose har man fundet et Gytjelag, der maa være afsat i et Brakvandshav (V. Mikkelsen, 1943). Dette Gytjelags Overflade ligger 2,9 m over den nuværende Havflade og kan dateres til omkring Kristi Fødsel. Det vil med andre Ord sige, at der maa være sket en Landhævning paa ca. 3 m i Løbet af de sidste 2.000 Aar. Det lavvandede Hav, hvori Gytjen er afsat, har antagelig strakt sig videre mod Vest ind over de nuværende Enge N. f. Nr. Kongerslev. Herfor taler blandt andet, at den marine Overflade i den nordlige Del af det her behandlede Omraade ligger i en Højde af ca. 2,8 m. Gytjen er her dækket af et Tørvelag paa ca. 1,5 m. Lidt sydligere, i en Afstand af ca. 2 km fra Nr. Kongerslev, findes et Punkt med samme Kotetal (4,3 m). Her er Tørvelaget kun 0,5 m tykt, hvilket giver en øverste marin Grænse paa + 3,8 m. Denne er dog ikke dateret. Syd herfor ind imod Nr. Kongerslev stiger Tørvelagets Tykkelse atter hurtigt, og samtidig forsvinder de marine Lag i Dybden. Spørgsmaalet er her, om der er Tale om en Lagune, udadtil begrænset af en Revledannelse og støttet af Klinter mod Øst, eller om de marine Lags Nedsynken skyldes en sen Vandløbserosion. Endelig kan Relieffet ogsaa være en Kombination af begge Faktorer.

Hvad der her er sagt om den marine Overflade gør det sandsynligt, at ikke blot den vestlige Del af Vildmosen, men ogsaa de indenfor liggende Enge har været vanddækkede omkring Kristi Fødsel. I de følgende Aarhundreder er Landhævningen fortsat, men dens Betydning for Tørlægningen af de lave Omraader er blevet modvirket af den Klimaforværring, der fandt Sted i Folkevandringstiden (ca. 400 e. Kr.), og som ytrede sig ved større Nedbør. Paa denne Tid indfandt Sphágnummossen sig i Lille Vildmose. Paa Grund af den rigeligere Tilførsel af Næringsstoffer fra Bakkelandet har Tørvemosset dog ikke kunnet vandre længere mod Vest, men mere kalkelskende Planter har indfundet sig i Stedet før. Tørvedannelsen paa Engene er først begyndt i Nærheden af Morænelandet, og der maa mindst være gaaet et Par Hundrede Aar, inden der overhovedet har kunnet være Tale om at udnytte Engene i Landbruget, det vil sige til Græsning. Dette kan derfor tidligst være sket omkring 600 e. Kr. Beliggenheden af Nr. Kongerslev, og den Grundplan Byen har faaet, kan næsten kun tydes paa den Maade, at Byen er anlagt paa et Tidspunkt, da Udnyttelsen af Engene var begyndt, men endnu ikke i højere Grad end at Landbruget næ-

sten helt domineredes af Benyttelsen af Højmarken. Hvis Engene slet ingen Anvendelse havde haft, vilde man ikke have anbragt Byen i Randzonen, men midt paa Højmarken, og omvendt, hvis Engene havde betydet lige saa meget som Højmarken, vilde det have været mere praktisk at anlægge Landsbyen parallelt med Litorinakysten. Selve det formodede Tidspunkt for Anlæggelsen, 600 e. Kr., falder godt sammen med Stednavneforskningens Resultater.

Sammenholder man, hvad der hidtil er sagt om de to Landsbyers sandsynlige Alder, kommer man til det Resultat, at Sdr. Kongerslev stammer helt tilbage fra Broncealderen, men har faaet sit nuværende Navn efter 500 e. Kr., samt at Nr. Kongerslev er opstaaet tidligst omkring 600 e. Kr. og ikke senere end 800 e. Kr.

I de følgende Aarhundreder fortsatte Engenes Udtørring, og det bevirkede blandt andet, at da man ved Aar 1000—1100 anlagde en ny Udflytterby, Komdrup, anbragte man Gaardene paa en saadan Maade, at Adgangen til Engene blev saa praktisk som muligt for den enkelte Beboer, d.v.s. i en Række parallelt med den gamle Kystlinie. Denne Byplan synes at være Bevis for, at Engene paa dette Tidspunkt havde vundet saa meget i Betydning, at de nu indtog samme Plads som Højmarkens Agre.

Perioden 1688—1812.

I Begyndelsen af det 19. Aarhundrede begyndte Forarbejderne til den nye Matrikel, der blev færdig 1844. Et af de for Geografen vigtigste Resultater heraf er en detailleret Kortlægning af de enkelte Ejerlav. Paa disse Kort, der for nærværende Omraade er optegnet 1812, findes de enkelte Agre angivet med Navne og Matrikelnumre. Endvidere findes særlige Signaturer for Eng, Mose, Sø, Vandløb, Hede og Skov, ofte med en særlig Farve. Vejnettet er indført, men vigtigere i denne Forbindelse er det, at Gaarde og Huse er indtegnet, ikke blot som en Signatur, men med en tydelig Angivelse af Ejendommens forskellige Bygninger. Paa Fig. 3 er Bebyggelsen paa disse Kort indtegnet paa et Maalebordsblad, hvorved man opnaar at skabe Forbindelse mellem Bebyggelsen og Terrænet, ligesom paa Fig. 2. For Simpeltedens Skyld er kun Højdekurverne for 20 og 40 Fod medtaget. Forskellen fra Fig. 2 er udpræget, men man maa ogsaa huske paa, at i den mellemliggende Periode ligger de store Landboreformer. Udskiftningen er tilendebragt, og Gaardenes Udflytning er begyndt.

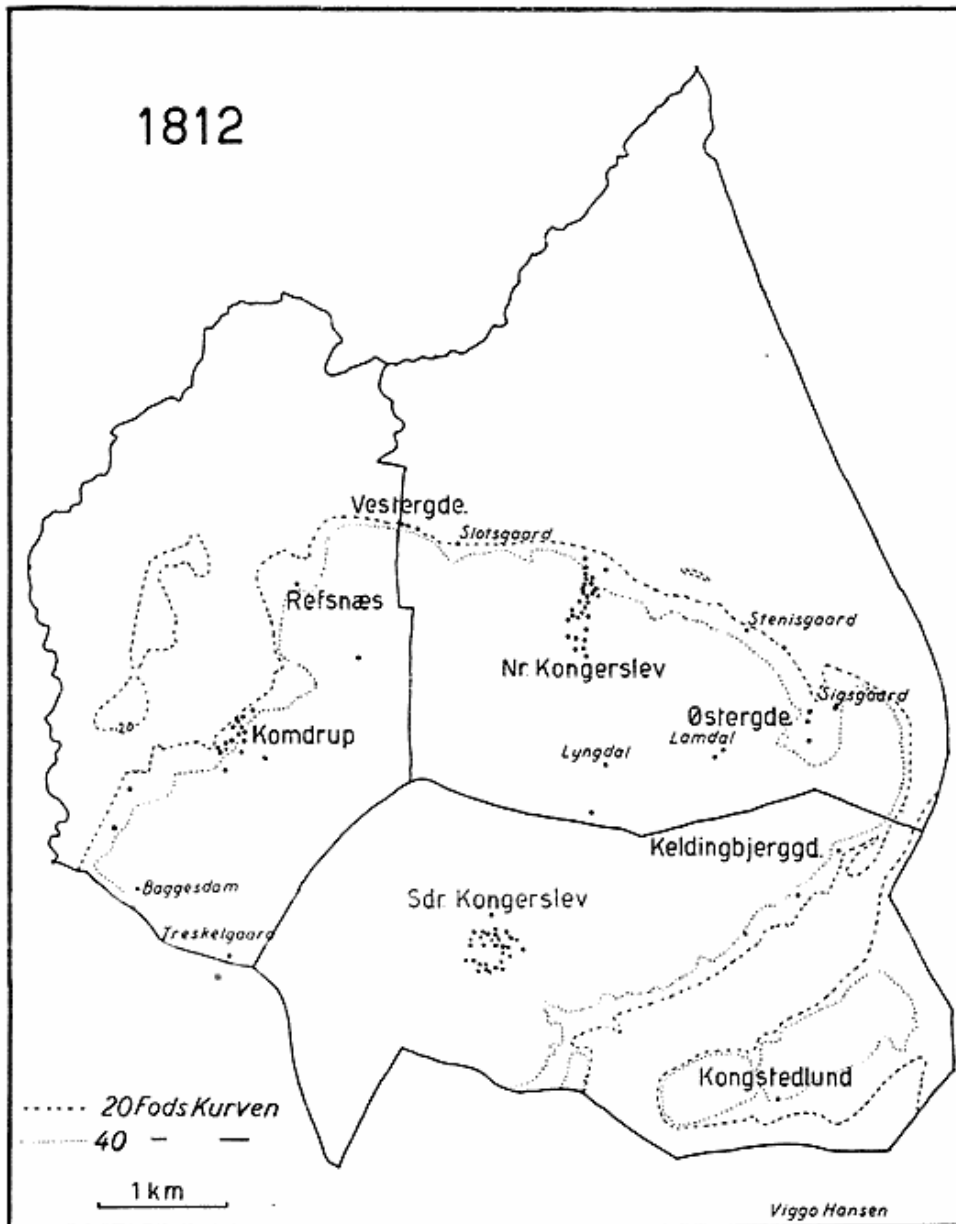

Fig. 3. Bebyggelsen i 1812. Engene er endnu ikke beboet.

Sammenligner man Antallet af Gaarde og Huse henholdsvis i 1688 og 1805, faar man nedenstaaende Resultat.

	1688		1805	
	Gaarde	Huse	Gaarde	Huse
Sdr. Kongerslev	23	6	18	10
Nr. Kongerslev	25	19	25	13
Komdrup	9	2	12	2

Det fremgaar af Tabellen, at som Helhed er Antallet af Ejen-

domme gaaet tilbage, nemlig med 2 Gaarde og 2 Huse. Det kan næppe forklares paa anden Maade, end at nogle Ejendomme er blevet nedlagt, enten fordi flere er blevet slaaet sammen til een Ejendom, eller fordi Jord og Bygninger er blevet forladt af Ejeren paa Grund af urentabel Dyrkning.

Tager man de enkelte Sogne hver sig sig, viser det sig, at ogsaa andre Forhold har gjort sig gældende. I Sdr. Kongerslev er Antallet af Gaarde formindsket med 5, mens Husenes Antal til Gengæld er vokset med 4. Ved Salg af Jord eller ved Deling kan en Gaard komme under Minimumsstørrelsen for Gaarde, nemlig 1 Td. Hartkorn, og regnes da til Husene. Formindskelsen i Antallet kan ogsaa komme som Resultat af Sammenlægning af Gaarde, og sansynligvis har begge Forklaringer Gyldighed. I Nr. Kongerslev er forsvundet 6 Huse i Perioden 1688—1805. Der er næppe Tvivl om, at de er nedlagt som selvstændige Ejendomme og deres Tilliggende lagt ind under de eksisterende Gaarde. Kun i Komdrup er der virkelig Tale om en Forøgelse af Antallet af Gaarde, sikkert paa Grund af en mere effektiv Udnyttelse af Engene i Forbindelse med Kanaliseringen af Lindborg Aa, hvorved Grundvandstanden er blevet sænket.

Forandringer i Bebyggelsen som Følge af Nedlæggelse, Deling og Sammenkøb af Ejendomme er ikke indskrænket til denne Tid alene, men er Fænomener, man kan træffe overalt og til enhver Tid. Forholdet har i denne Forbindelse ikke større Interesse.

Langt vigtigere og mere iøjnefaldende er den Forandring, der er sket i selve Bebyggelsesbilledet. Der er nu et betydeligt Antal enligtliggende Gaarde, selv om der langt fra er Tale om en fuldstændig Udflytning fra Landsbyerne. Udskiftningen medførte nok en gennemgribende Ændring i Landbruget, men af forskellige Grunde efterfulgtes den ikke af en tilsvarende, total Udflytning.

Det er en kostbar Sag at flytte hele sin Gaard, dertil kræves baade Penge og Materialer. Opgivelsen af det materielle Fællesskab kunde man endda gennemføre, for det gav en Chance for den arbejdssomme og dygtige Mand, men det aandelige Fællesskab har sikkert haft meget dybe Rødder. Landsbyen var at sammenligne ved en stor Familie, og at løsrive sig fra denne ved en Udflytning har maaske været en af de allerstørste Omvæltninger, Landboreformerne medførte. Det kan derfor næppe undre nogen, at der endnu i 1812 ikke var sket større Ændringer.

Det mindste Resultat af Udflytningen viser Sdr. Kongerslev, hvor kun to nye Gaarde ligger uden for Fællesskabet. I Komdrup er Resultatet lidt bedre, idet Matrikelskortet afbilder 3 Gaarde og 2 Huse liggende uden for Landsbyen. Helt anderledes forholder det sig med Nr. Kongerslev, idet 14 Brug var flyttet uden for Landsbyen i 1812, og at disse var de 12 af Gaardstørrelse.

Ser man paa Placeringen af disse nye Ejendomme, falder det straks i Øjnene, at ikke en eneste er flyttet ud paa Engene. Dernæst har 13 af de 21 Ejendomme (der ses stadig bort fra dem, der allerede laa uden for Byerne før Reformerne) placeret sig mellem 20 og 40 Fods Kurverne, med andre Ord saa nær Engene som muligt uden at komme ud paa disse.

Da Udskiftningen fandt Sted, var man først og fremmest interesseret i en Samling af Agrene paa Højmarken, i mindre Grad af Englodderne, der alligevel kun benyttedes til Græsning, Hødrift eller Tørveskær, og naturligvis var der ikke Tale om en Bytning af Højmark med Engjord eller omvendt. Hver Gaard fik paa den Maade sin samlede Lod paa Højmarken plus et Antal Englodder. Hvis en Ejendom fik sit Jordtilliggende anbragt saaledes, at den ene Side kom til at danne Grænse til Engene, hvor Kreaturerne gik største Delen af Sommeren, vilde det af mange Grunde være praktisk at placere Gaardens Bygninger ved denne Grænselinie, Grænsen mellem Højmark og Eng. Paa den Maade blev der den korteste Afstand mellem Gaarden paa den ene Side og Højmarken henholdsvis Engene paa den anden Side. Andre praktiske Hensyn har sikkert ogsaa gjort sig gældende, for Eksempel Adgangen til Drikkevand. Vandforsyningen er et vigtigt Spørgsmaal for en Gaard med mange Kreaturer, og netop paa de lave Skrænter inden for det tidligere Litorinahavs Kyster er Adgangen til Drikkevand overordentlig let. Mange Steder kommer det oven i Købet frem i Form af Kildevæld. Det bør maaske ogsaa nævnes, at man muligvis har taget Lævirkningen i Betragtning ved Anlæggelsen af Ejendommene.

Til de ældste Udflyttergaarde hører Sigsgaard og Stenigaard begge øst for Nr. Kongerslev. De oprettedes omkring 1780 af Jord bortsolgt fra Refsnæs. De øvrige Udflyttergaarde stammer fra den følgende Tid, antagelig fra Slutningen af 80'erne og fremefter. Fra Nr. Kongerslev dannedes to Bebyggelsesgrupper, Østergaarde og Vestergaarde, henholdsvis Øst og Vest for Byen. Der er den særlige Interesse ved dem, at de paa en Maade dan-

ner en Overgangsform mellem den samlede Landsbybebyggelse og de spredte Udflyttergaarde. Rent definitionsmæssigt kan de næsten opfattes som et Par nydannede Landsbyer, uden at de dog har optaget det materielle Fællesskab. De er paa en vis Maade en Bekræftelse af det tidligere sagte om det aandelige Fællesskab. Hver for sig danner de en lille geografisk Enhed, tilpasset som de er til deres Omgivelser. Østergaarde bestod i 1812 af 3 store Gaarde anlagt paa en lige Linie og med mindre end 25 m Afstand fra hinanden. Placeringen i Terrænet er ganske ejendommelig, en tungeformet Hulning i Højmarken med en noget forsnævret Indgang fra Engene i Nord. Beliggenheden giver let Adgang til Engene og sikrer Tilførslen af Drikkevand, samtidig med at det omgivende Relief skaber Læ for de fleste Vinde, deriblandt ogsaa fra Nord.

Vestergaarde ved Sognets Vestgrænse danner sammen med den nærliggende „Slotsgaard“ en anden Enhed. Denne Behoelsesgruppe ligger paa Grænsen mellem Morænen og Engene og danner en Række parallelt med den tidligere Kystlinie. Af Korset fremgaar det yderligere, at hvor Vestergaarde ligger, viger 20 Fods Kurven noget ud fra Sammenhængen med de nærmest oven for liggende Kurver for 25, 30 og 35 Fod. I Terrænet ser man en smal Terrasse, der hæver sig nogle Fod op over Engenes Niveau, og som udadtil begrænses af en lav Skrænt, Litorinaskrænten. Denne Terrasse eller Konsol er dog ikke bredere, end at den netop afgiver tilstrækkelig Plads til en Landejendom, hvis sydvendte Gavl naar helt op til Skrænten og næsten er klinet ind i den.

Om Placeringen af Højmarkens tidligere Udflyttergaarde kan bemærkes som et gennemgaaende Træk, at man foretrækker Læ, hvis saadan kan findes. Det gælder f. Eks. Gaarden Lyngdal, der ligger i Bunden af en ejendommelig, smal og dybt nedskaaret slynget Dalfure med kratbevoksede Sider. Om Lamdal gælder det samme, og det er ogsaa Tilfældet med Baggensdam og Treskelgaard i Komdrup Sogn.

Perioden fra 1812–1880.

Tiden omkring 1812 betegnede paa en Maade Afslutningen af en Epoke i Udflytningens Historie. Efter en forholdsvis god Tid for Landbruget viste nu Følgerne af Krig og Statsbankerot sig. For Landbruget betød det en alvorlig Hindring i Bestræbelserne for en Bedring af Kaarene, der var indledt i Slutningen af det 18. Aarhundrede. For Bebyggelsen betød det blandt andet, at

Udflytningen af Gaardene fra Landsbyerne næsten ophørte. I Tiden fra 1812 til 1890 flyttede kun 2 Gaarde ud fra Sdr. Kongerslev, 2 fra Nr. Kongerslev og 5 fra Komdrup.

Lidt før Midten af Aarhundredet begyndte dog en ny Glansperiode, foraarsaget af de forbedrede Afsætningsmuligheder for Landbrugets Produkter. Befolkningens hurtige Tilvækst fremkaldte en øget Efterspørgsel efter og medfølgende Mangel paa Landbrugsjord. Man fik nu Øjnene op for, hvilke Muligheder der laa i de hidtil uopdyrkede Strækninger, Engene og Hederne. Engene var indtil da opdelt i smaa Parceller, og hver Jordbesidder havde sine Andele. Her gik Kreaturerne paa Græs om Sommeren, og herfra skaffede man sig Hø til Vinterfoder. De hidtil næsten upaaagtede Enge viste sig nu at være sande Guldgruber for Ejerne, og de undlod heller ikke at benytte sig deraf ved at sælge bort af Jorden. Men ogsaa Kongerslev Hede blev inddraget i den almindelige Nykolonisation (Fig. 4).

I det følgende vil det være praktisk at dele Undersøgelsen af de nye Bebyggelser i to Afsnit.

I. Bebyggelsen af Sdr. Kongerslev Hede.

II. Bebyggelsen af Engene i Nr. Kongerslev og Komdrup.

I. Kongerslevhede er Betegnelsen for den Del af Sdr. Kongerslev, der strækker sig fra Bakkekammen sydvest for Byen og ned mod Bunden af den Lavning, der danner Grænsen mod Skibsted Sogn. Et betydeligt Antal Brøncealderhøje og Rester af saadanne ligger ikke alene paa Bakkekammen, men ogsaa spredt ned over Kongerslevhede og vidner om, at denne Del af Sognet i tidligere Tid har været bebygget og opdyrket. Men paa et eller andet Tidspunkt har man opgivet Dyrkningen og overladt Jorden til sig selv. For at forstaa dette maa man gøre sig klart, at det første Agerbrug var Svedjebrug. Man ryddede den naturlige Skov, saaede Korn i Asken og tog saa Afgrøder af Jorden i en Aarrække uden at anvende Gødning som Erstatning for de Næringsstoffer, som man gennem Afgrøderne berøvede Jorden. Efter nogle Aars Forløb var de naturligt tilgængelige Næringsstoffer opbrugt, og Jorden blev overladt til sig selv.

Om Grunden til, at Dyrkningen er opgivet, kan man kun gisne, men det er konstateret, at Jordbunden her mangler visse, vigtige Næringsstoffer som Kobber og Mangan, de saakaldte Mikronæringsstoffer. Disse Næringsstoffer har vist sig absolut nødvendige for Planterne, men som Navnet siger, kræves de kun

i smaa Mængder, og normalt vil Jorden her i Landet indeholde tilstrækkeligt med Kobber og Mangan, uden at man behøver at gøde med dem. Men i særlige Tilfælde, ofte hvor man har en Jordbundstype af den her foreliggende, en tynd, sandet eller gruset Moræne med Underlag af Kalk, vil Overskudet af Kalk indvirke paa Kobber- og Manganforbindelserne og forhindre deres Optagelse i Planterne. Afgrøderne kan derfor ikke trives, før der gennem Gødning tilføres Overskud af Kobber eller Mangan.

Det var først omkring 1850, man begyndte at tage Kongerslevhede ind under Kultur igen, og Opdyrkningen faldt nogenlunde sammen med det Tidspunkt, da man begyndte en mere intensiv Staldfodring, enten med Foder stammende fra en Mark, der indeholdt de nødvendige Mikronæringsstoffer, som derefter gennem Gødningen overførtes til Jorden, eller ogsaa med importeret Foder, hvor det samme var Tilfældet.

Kongerslevhede har naturligvis ikke ligget ganske uudnyttet hen i den lange Periode mellem Dyrkningens Ophør og 1850. Den har antagelig ligget hen som Hede eller Overdrev, hvorpaa Landsbyens Køer og Faar har græsset. Efter 1850 rejste der sig hurtigt den ene Ejendom efter den anden, saa at der allerede i 1880 var opført 15 Bøndergaard og -huse, og saaledes at de mindre Ejendomme kom til at ligge paa den mest kuperede Del nærmest den gamle Landsby og Gaardene paa den mere jævne, men ogsaa stejlere, sydvendte Skraaning længst borte fra Sdr. Kongerslev.

II. Engene.

En Overgangsform til den egentlige Engbebyggelse dannes af „Regelhuse“, en lille Gruppe Ejendomme, der ligger Nordøst for Nr. Kongerslev paa Grænsen mellem Højmarken og Engene. Af de 7 Ejendomme, der eksisterede i 1880, vides det ene med Sikkerhed at være opført i 1861. Derimod findes der ikke Oplysning om de øvriges Alder, men de er efter Udscendet at dømmes omtrent af samme Alder. Det ejendommelige ved „Regelhusenes“ Placering er, at der nord for dem ligger en Grusvold, der forløber omtrent jarallelt med den gamle Kystlinie. Denne Vold, hvis Højde er 1—2 m over Omgivelserne, er uden Tvivl en gammel Strandvold (Avel Jessen 1920). I Ly af denne er der opstaaet en Lagune, som i Tidens Løb er vokset til og tilsidst udfyldt. „Regelhuse“ maa saaledes opfattes som en Lagunebebyggelse i smaa Dimensioner. Lagunens Længde er ca. 1 km, Bredden næppe nogen Steder over 200 m.

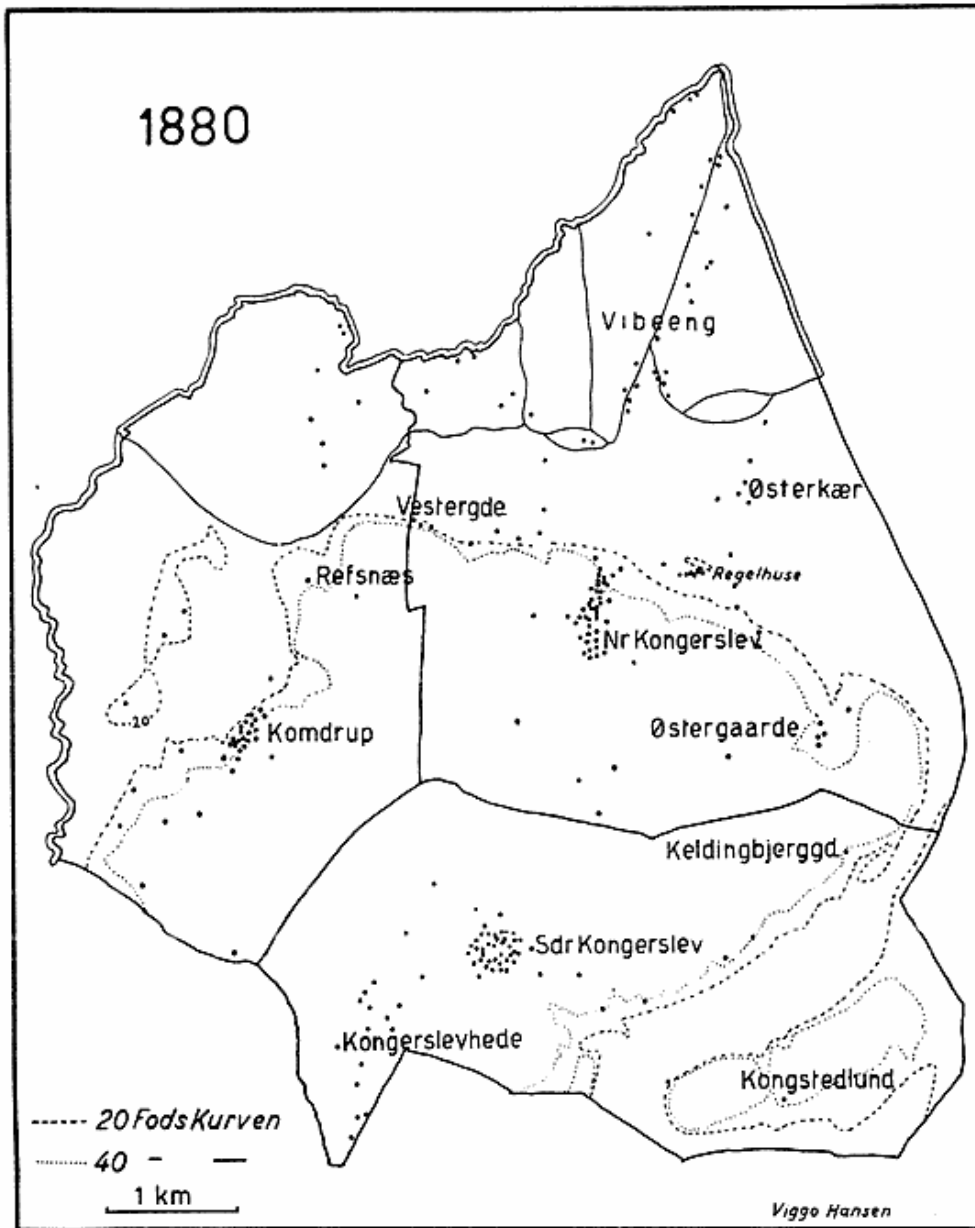

Fig. 4. Bebyggelsen i 1880. De tynde Linier paa Engene mod Nord samt den ekstra Linie langs Sogneskillet viser Vandløbenes Placering omkring Begyndelsen og Midten af det 19. Aarhundrede.

Bebyggelsen paa Engene gaar ikke længer tilbage end til Tiden omkring 1850—60, noget forskelligt for de forskellige Dele af Kæret. Ejendommene er de fleste Steder opført ved eller i Nærheden af de Veje, der fra Nr. Kongerslev fører mod Nord ud over Engene. Den nærmeste Ejendom ligger dog først i en Afstand af ca. 1,5 km fra Nr. Kongerslev.

Her spiller Ejendomsforholdene ind. Da Engene i sin Tid

blev udstykket, beholdt Bønderne i Nr. Kongerslev naturligvis de nærmeste Lodder til eget Brug, dels til Tørveskær og dels til Græsning og Høslet. Den vægtigste Grund til, at Ejendommene har faaet den paa Kortet angivne Beliggenhed, er Spørgsmaalet om den lokale Vandforsyning, og da først og fremmest Vandløbenes Forløb, idet Brøndvandet fra Engene er uanvendeligt baade til Mennesker og Kreaturer.

Paa Kortet over Bebyggelsen i 1880 er Vandløbene indtegnet paa Grundlag af Videnskabernes Selskabs Kort, idet man kan gaa ud fra, at Vandløbenes Fordeling var den samme paa den Tid, da de første Ejendomme opførtes. Man lægger Mærke til den nøje Sammenhæng mellem Vandløb og Bebyggelse de fleste Steder. Særlig karakteristisk er denne Sammenhæng for Vibeengs Vedkommende, hvor Aaen løb langs med den „Hovedvej“, der fører mod Nord ud over Engene. Hvor Vandløb og Vej følges ad, faar man den tætteste Agglomeration. Hvor derimod Vandløb og Vej ikke følges, vil Vandløbet øve større Tiltrækning paa Bebyggelsen end Vejen, hvilket blandt andet fremgaar tydeligt af Bebyggelsen langs Nørreaa, det Vandløb, der danner Sogneskillet mellem Nr. Kongerslev og Gudum Sogne mod NV. De nyanlagte Ejendomme paa Engene mellem Nr. Kongerslev og Vestergaarde er af Vandhensyn lagt saa tæt op til Litorinaskrænten, som Ejendomsforholdene tillader det. Her faas Vandet fra Kilder i Skrænten eller fra andet Grundvand, der ikke er inficeret med Mosevand.

Tilsyneladende helt uden Forbindelse med eksisterende Vandløb er Østerkær og Ejendommene paa Engene nord for Herregaarden Refsnæs. For sidstnævnte Gruppes Vedkommende gør der sig det Forhold gældende, at man her i Stedet for selv at komme til Vandet, lader Vandet komme til sig, idet man har skaffet sig det dyrebare Vand ved at lægge en Vandledning herud fra nogle Kilder, kaldet „Søhullerne“, der springer frem ved Litorinaskræntens Fod paa det Sted, hvor det paa Kortet angivne Vandløb kommer nærmest Kurven for 20 Fod.

Nordvest for Komdrup har Bebyggelsen en særlig Karakter, idet den her har fundet Tilflugt paa noget højereliggende Terræn. Nord for denne lille Bebyggelse ligger „Sandholm“, en lille nu skovklædt Holm, der paa sin Østside har tydelige Erosionskrænter. Selv om Strandlinier ikke kan konstateres længere mod Syd, er der næppe Tvivl om, at Omraadet har været en Ø i Litorinahavet. Det højeste Punkt er nemlig 33 Fod over Havfladen, og af de 3 Ejendomme ligger de 2 i 25 Fods Højde og

Antallet af Gaarde, Huse med Jord og Huse uden Jord i Sdr. Kongerslev, N. Kongerslev og Komdrup i Tiden fra 1850—1895.

	1850			1860			1873			1885			1895		
	Gaarde	Huse m. J.	Huse u. J.	Gaarde	Huse m. J.	Huse u. J.	Gaarde	Huse m. J.	Huse u. J.	Gaarde	Huse m. J.	Huse u. J.	Gaarde	Huse m. J.	Huse u. J.
Sdr. Kongerslev	17	12	13	18	13	26	16	29	13	17	35	30	16	40	32
Nr. Kongerslev	29	25	13	31	28	34	29	38	33	29	61	47	29	66	42
Komdrup	9	6	8	19	8	—	19	7	15	20	6	21	20	5	22
Alle tre Sogne	65	43	34	68	49	60	64	74	71	66	102	98	65	101	96

Ved en Gaard forstås en Landejendom med over 1 Tønde Hartkorn. Et Hus med Jord har et Tilliggende fra 1 Td. Htk. ned til 1 Fjerdingkar Htk., mens et Hus uden Jord har mindre end 1 Fjerdingkar Htk.

Et Hus med Jord giver sin Bruger en væsentlig Del af hans Indkomst, som dog ofte maa suppleres ved Arbejde som Daglejer. Et Hus uden Jord giver derimod praktisk talt ikke nogen Indtægt for Brugeren, som ernærer sig ved Daglejerarbejde, Handel eller andet Erhverv.

den tredie i 22 Fods Højde. Kystlinierne ligger de fleste Steder i ca. 20 Fods Højde, saa der har sikkert været en Ø her i Litorinatiden. Bebyggelsen hører saaledes ikke med til den egentlige Engbebyggelse, men naar den nævnes her, er det, fordi den geografisk og i Tid hører sammen med den.

Bebyggelsens kvantitative Udvikling i sidste Halvdel af det 19. Aarhundrede fremgaar af ovenstaaende Tabel. Af denne ses det, at det samlede Antal Ejendomme omtrent er fordoblet i Løbet af de omhandlede 45 Aar. Det drejer sig om en Tilvækst paa 130 Ejendomme, et betydeligt Tal i Betragtning af, at der i Hovedsagen er Tale om Landbrugsejendomme. Af disse 130 nye Brug er de 68 Huse med over 1 Fjerdingkar Hartkorn, det vil sige Landbrug, som i hvert Fald har kunnet skaffe sin Bruger en Del af hans Indtægt, mens 62 Brug tilhører Gruppen Huse uden Jord, d. v. s. med et Jordtilliggende paa mindre end 1 Fjerdingkar Hartkorn, for lidt til at kunne give sin Bruger nogen Indtægt af egen Jord. I de fleste Tilfælde omhandler denne Gruppe Daglejerhuse og Ejendomme tilhørende Handelsfolk, eller Huse, hvis Hartkorn bæres af anden Ejendom.

Forbavsende er det at se, at Antallet af Gaarde er det samme ved Periodens Begyndelse og dens Slutning. En Slægtsgaard er en fast, sammentømret Enhed, der kun sjældent afgiver noget af sin Jord uden Kompensation af anden Jord. Lige saa sjældent

opstaar der nye Ejendomme af Gaardstørrelse i de tidligt bebyggede Dele af Landet.

Gaar man i Enkeltheder, viser det sig, at Antallet af Huse med Jord i Sdr. Kongerslev er mere end tredoblet, og at den største Tilvækst ligger i Tiden 1860—73 svarende til Opdyrkingen af Kongerslevhede. Den største Tilvækst for Gruppen Huse uden Jord ligger derimod fra 1850 til 1860, mens der er en mindre Tilbagegang i den følgende Periode. Denne sidste Tilbagegang behøver ikke at betyde Nedlæggelse af allerede eksisterende Brug, men kan have sin Aarsag i, at en Del af Husene uden Jord, som kom til mellem 1850 og 1860 har forøget deres Jordtilliggende, saa at de i 1873 er rykket op i Gruppen Huse med Jord.

For Nr. Kongerslev Vedkommende gør der sig lignende Forhold gældende. De mindste Ejendomme viser stor Tilvækst 1850—1860 og derefter Stagnering, mens de lidt større Brug først kommer til efter 1860. Men i Modsætning til Sdr. Kongerslev fortsætter Oprettelsen af nye Brug efter en stigende Kurve ogsaa efter 1873. Det synes som om Nybygningerne paa Engene i Begyndelsen ikke alle har haft noget eget Jordtilliggende, men har benyttet lejet Jord, der først senere er blevet Ejendom. Dette kan i hvert Fald forklare den store Mængde Brug af mindste Gruppe i den første Del af Perioden, afløst af en Periode med Reduktion af Antallet af denne Brugsstørrelse samtidig med stærk Vækst af Brug af den næste Størrelsesklasse. Saa snart der er Tale om Lejejord, bæres Hartkornet af Ejerens Ejendom.

Naar det drejer sig om Huse uden Jord, maa man heller ikke se bort fra, at Byens Gadehuse figurerer i denne Gruppe, og af saadanne opførtes der sikkert jævnlige nogle til Brug for Daglejere og Handelsfolk, ligesom der ofte opstod en Restbebyggelse efter en Gaards Udflytning.

De her nævnte Forhold har sikkert spillet en Rolle ved den store Tilvækst i Antallet af Huse uden Jord fra 1873 til 1885.

I Komdrup Sogn er der fra 1850—1895 ikke sket nogen syn-derlig Ændring i Antallet af Ejendomme med over 1 Fjerdingkar Hartkorn. De Ejendomme, der paa Kortet fremtræder som nyopførte i denne Periode, maa derfor praktisk talt alle være jordløse. Det har sin naturlige Forklaring i, at Jorden ejes af Herregaarden Refsnæs, og der er altsaa kun Tale om Huse for Daglejere paa Herregaarden eller for Forpagtere under Refsnæs, som saa har baaret Hartkornet.

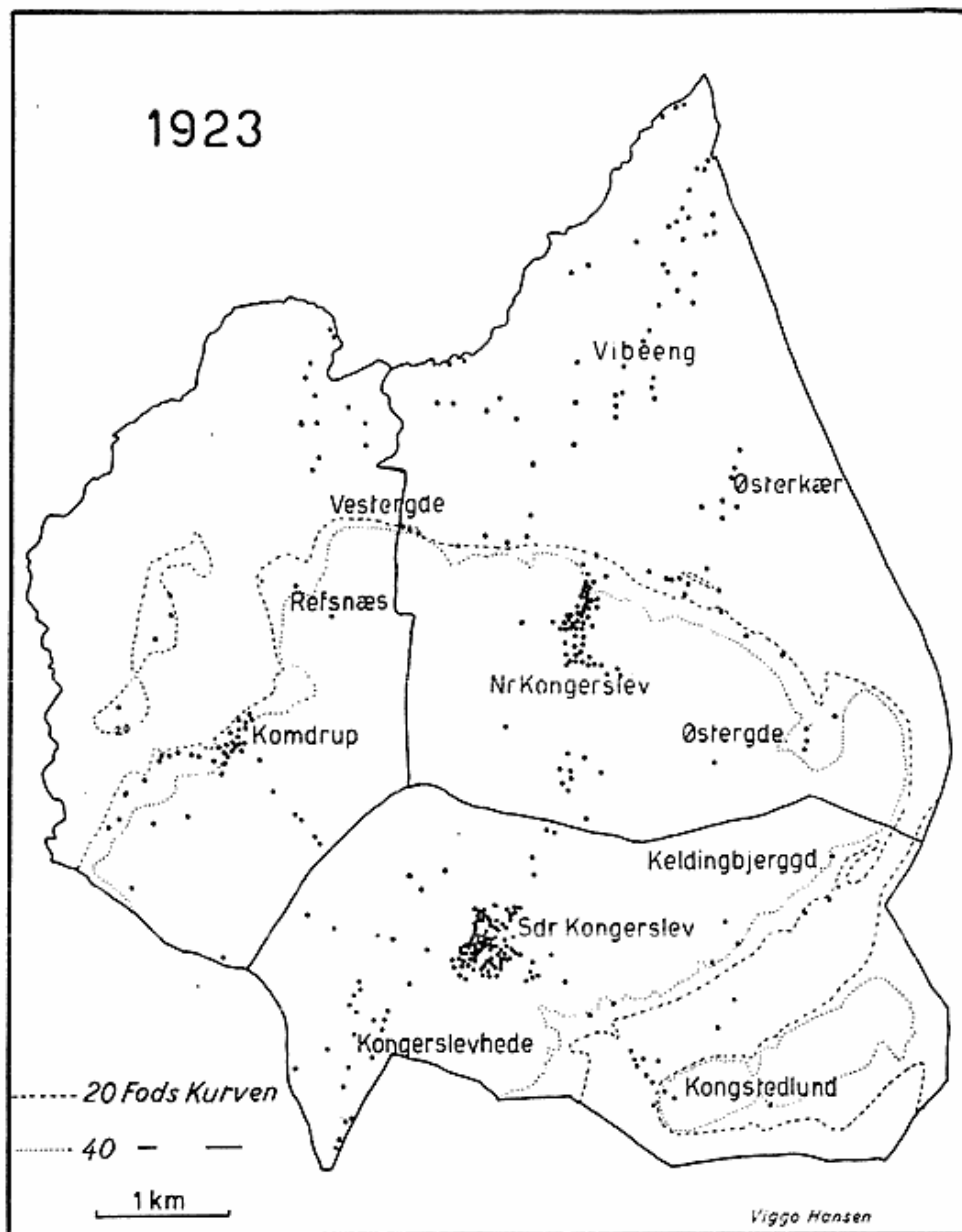

Fig. 5. Bebyggelsen i 1923.

Det 20. Aarhundrede.

Et karakteristisk Træk for Udviklingen i det 20. Aarhundrede er Statshusmandshusene. Udstykningen er nu kommet under mere faste Rammer, idet Lovgivningsmyndighederne træder til og bestemmer de Former, hvorunder den skal ske, samt yder økonomisk Støtte til Oprettelsen af nye Brug. Mens det i sidste Halvdel af det 19. Aarhundrede var Engenes Bebyggelse, der faldt stærkest i Øjnene, er det nu i lige saa høj Grad Nybebyg-

gelsen paa Højmarken, der tiltrækker sig Opmærksomheden. (Fig. 5 og 8).

Rundt omkring rejser der sig nye Husmandsbrug, og det er nu ikke længer Terrænforholdene, der er bestemmende for Placeringen af dem. Vejene er blevet den vigtigste Orienteringsfaktor, og kun i Tilfælde af, at Valget kommer til at staa mellem flere Veje, kan Terrænforholdene influere paa Bebyggelsens Placering. Det er f. Eks. utvivlsomt Tilfældet med den Række af Ejendomme, der ligger ved Foden af Højmarkskrænten over for Kongstedlundøen.

Den nyeste Udflytning af Gaardene fra Landsbyerne er ogsaa med til at præge Landskabet. Brande er ofte den direkte Aarsag, men ogsaa mange praktiske Forhold spiller ind. Der er ikke længer Plads til den Udvidelse af Bygninger, som den forøgede Høst og Anvendelse af moderne Landbrugsmaskiner kræver, og de stigende Grundpriser frister ogsaa til at flytte bort fra Byen og ud paa Gaardens Marker.

Fra 1904—1940 er Antallet af Landbrugsejendomme (Landbrug med over 1 ha Jord) forøget fra 210 til 240. Antallet af nye Brug oprettet i samme Tidsrum fremgaar af nedenstaaende Tabel.

	Antal ny Brug		Jordrentebrug paa Præstegaardsjord
	1904—20	1920—40	
Sdr. Kongerslev	5	4	3
Nr. Kongerslev	8	3	
Komdrup	5	6	

Naar Tabellen ikke stemmer helt overens med Forøgelsen af Landbrugsejendomme, kan det kun skyldes, at der samtidig er nedlagt Landejendomme, enten fordi de er blevet omsluttet af Landsbyernes Vækst og Jorden solgt til Byggegrunde, eller ogsaa fordi flere Brug er slaet sammen. Det sidste er ofte Tilfældet med ganske smaa Ejendomme, hvis Drift er urentabel. Jorden lægges ind under et andet Brug, i Begyndelsen kun som Lej jord, mens Bygningerne faar Lov til at staa tomme for efterhaanden at forfalde og tilsidst helt at forsvinde. Saadanne Hustomter er ikke helt sjældne rundt omkring i Landet. I de her behandlede Sogne ses de flere Steder, navnlig paa Engene.

En Optælling af Antallet af Ejendomme paa Engene giver, at der i 1880 var 64 Ejendomme neden for 20 Fods Kurven. I 1923 var Antallet steget til 79, men i 1946 var der kun 78.

Forskellen paa 1923 og 1946 fremkommer ved, at der i Kom-

drups Sogns Enge er nedlagt 5 Ejendomme og ingen nye opført, mens der i Nr. Kongerslev er oprettet 4 nye og ingen nedlagt. Desuden er der i 5 Tilfælde sket Flytning af eksisterende Ejendomme.

Aarsagen til Nedlæggelserne er forskellige. For et Par Ejendommens Vedkommende har den afsides Beliggenhed været en væsentlig Faktor. Det gælder saaledes Husene paa det lidt højere Terræn i Komdrups Enge, hvor der ingen Sognevej fører til. I den nordlige Del af Komdrups Sogns Enge skyldes Ned-

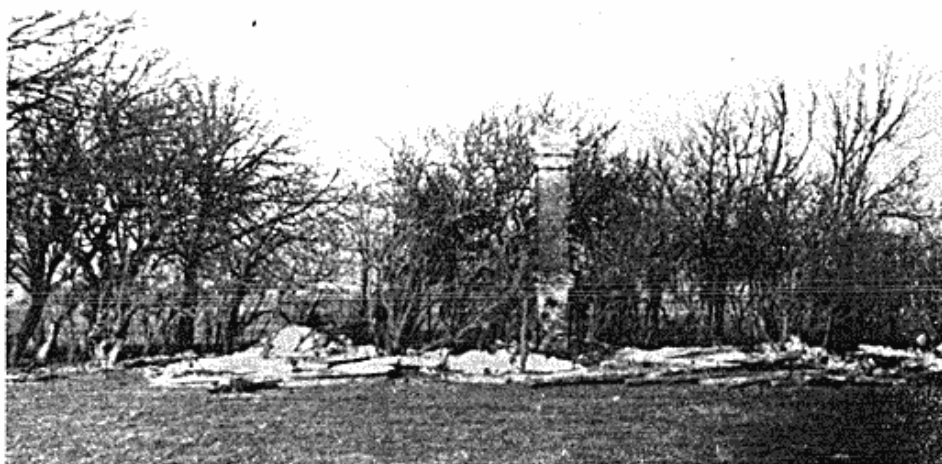

Fig. 6. Tidligere Ejendom ved Regelhuse. Nogle Murbrokker, en Skorsten og en tæt Plantning angiver, at her boede tidligere Mennesker.

leggelsen urentabel Drift. Det har været vanskeligt at skaffe Forpagtere til Jorden, da den væsentlig egner sig til ekstensivt Landbrug, f. Eks. Hesteavl.

Flytningen af Ejendommene paa Nr. Kongerslev Enge har alle et fælles Træk: bort fra Vandløbene og ind mod Sognevejene. Efter at der er blevet lagt Vand ud i Engene fra et Vandværk i Nr. Kongerslev, er Afhængigheden af Aavandet ikke længer til Stede, og af praktiske Grunde flytter man derfor Ejendommene ind til Sognevejene, saa snart Bygningernes Tilstand er saadan, at der ikke er nogen større økonomisk Ulempe forbundet med Flytningen. Samtidig indvinder man derved en Del af det Areal, der tidligere medgik til Tilkørselsvej.

Ogsaa Landsbyerne skifter Udseende, dels fordi enkelte Gaarde flyttes bort, særlig efter Brand, men ogsaa fordi hele Erhvervslivet i Landsbyerne undergaar en generel Ændring. Handel og Haandværk faar øget Betydning og influerer mere og mere paa Byernes Udseende. Nogle Landsbyer faar dog mindre

Andel i denne Udvikling end andre. For Eksempel ændres Komdrups Bybillede ikke synderligt. Derimod er der i Nr. Kongerslev kommet en helt ny „Bydel“ til. I Overensstemmelse med den nyere Tids Moderetning inden for Valg af Byggeplads er denne „Bydel“ kommet til at ligge i den højest beliggende Del af Landsbyen. Den nye Villa- og Forretningsbebyggelse behøver ikke at tage saa nøje Hensyn til Spørgsmaal som Vandforsyning, Læ for Vinden o. s. v., men foretrækker det vide Udsyn

Fig. 7. Forladt og delvis sammenstyrtet Landejendom i Komdrup Sogn. Mellem de to Træer i Forgrunden ses Resterne af Stuehuset. Kun en Lade staar tilbage.

og skaber Læ ved Plantning eller blot ved bedre Isolering. Æstetiske Hensyn spiller en væsentlig Rolle ved Siden af de praktiske.

Endnu mere gennemgribende er Forandringen for Sdr. Kongerslevs Vedkommende. Gaardene er praktisk talt forsvundet ud af Bybilledet og erstattet af en Hus- eller Villabebyggelse, og Handel og Haandværk spiller en stor Rolle. Byen har faaet et betydeligt nyt Vejnet, og den er blevet Stationsby. Jernbanen fra Aalborg til Hadsund aabnedes 1900 og fik Station i Sdr. Kongerslev og Holdeplads i Komdrup. Jernbanen har ikke faaet nogen Betydning for Komdrups Bebyggelse, men saa meget mere er det Tilfældet med Sdr. Kongerslev. Der er flere Grunde hertil. Sdr. Kongerslev er Hovedsognet, og det er her, det kulturelle Liv florerer, og Egnens landskabelige Skønhed tiltrækker ikke alene Turister, men skaber ogsaa en bosiddende Befolkning af Mennesker, som ikke har noget fast Tilknytnings-

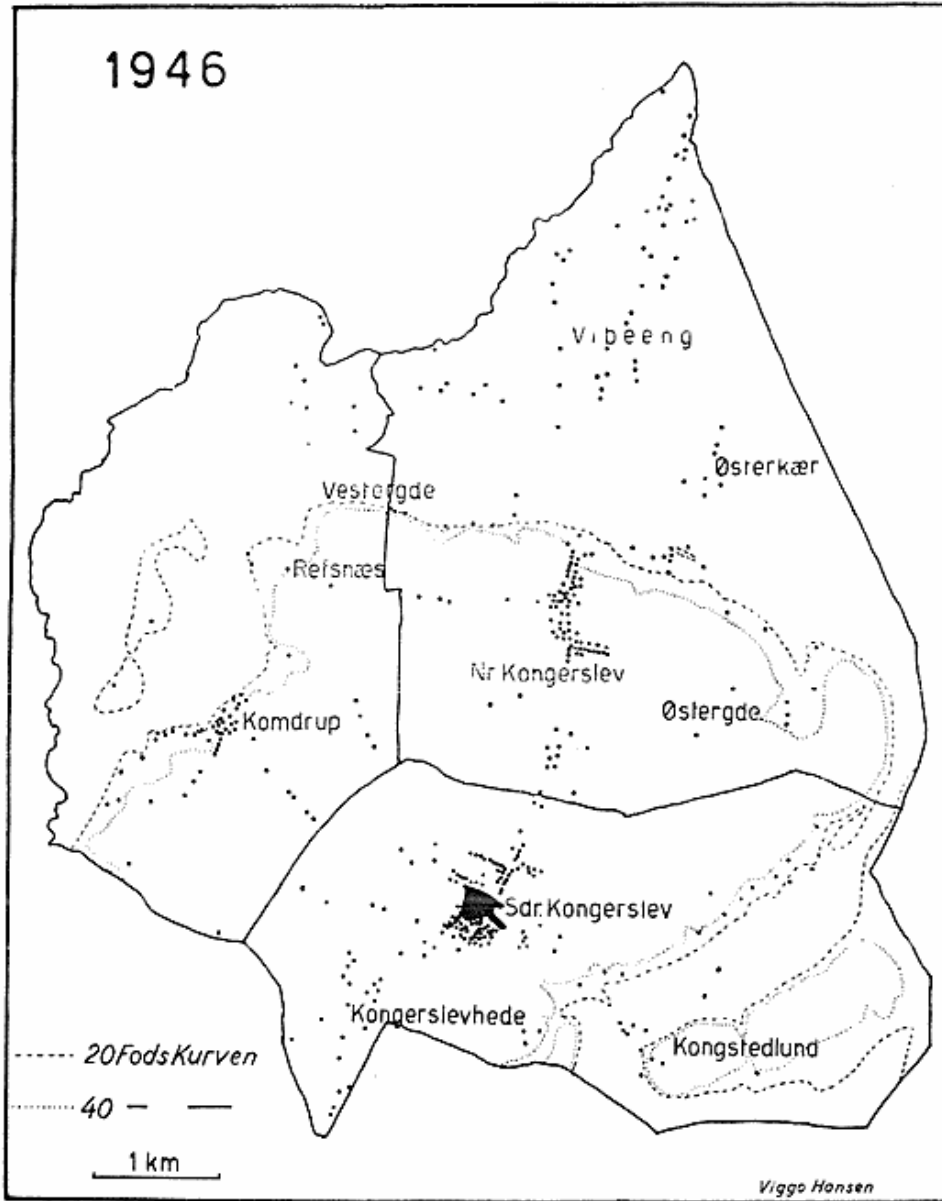

Fig. 8. Bebyggelsen i 1946.

sted, Pensionister, Rentierer og andre. Det maa heller ikke glemmes, at Sdr. Kongslev har et betydeligt større og rigere Opland end sine Annekssogne. Komdrups Beboere lægger tilsyneladende største Delen af deres Handel i Sdr. Kongslev.

Endelig har Sdr. Kongslev en Kilde til Rigdom i de nærliggende Kalkbrud og i Vildmosens store Tørveforraad. Langs Kongstedlundøens Vestsida findes flere smaa Kalkbrud og Kalkovne, og der er næppe Tvivl om, at disse mere eller mindre er Aarsag til den relativt nye Bebyggelse, som findes langs Vejen

mellem Kongstedlund og Sdr. Kongerslev, men udelukkende paa Kongstedlund Hovedgaards Enemærker. Bebyggelsen er nemlig ikke gaaet over det lille Vandløb, der skiller Hovedgaarden fra Sdr. Kongerslev. Denne Bebyggelsesgruppe maa betragtes som en isoleret Miniby i meget smaa Dimensioner, hvor Beboerne har Kalkbrudene og Kalkovnene som Hovedindtægtskilde, men Landbrug og Tørvearbejde som Bierhverv.

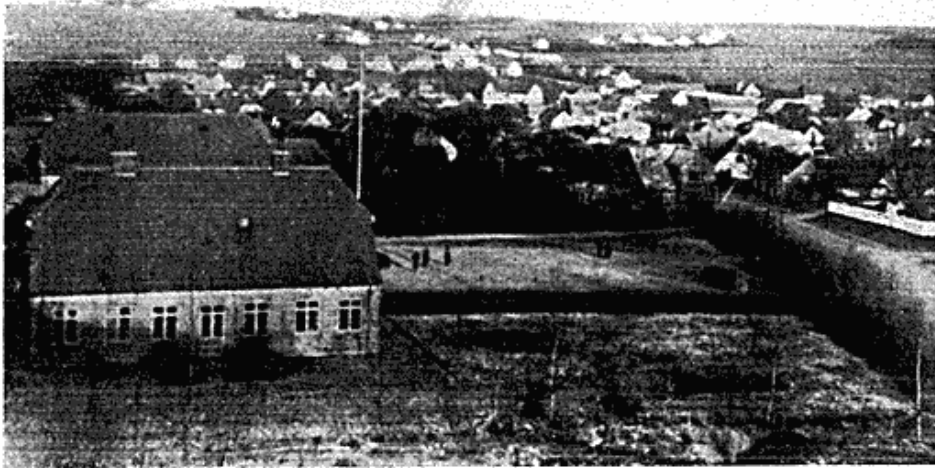

Fig. 9. Kongerslev Stationsby set fra Syd. Ovenover Skolen ses i Byens nordlige Udkant den lange Række af Landarbejderboliger.

Vildmosen og de tilgrænsende Mosestrækninger synes derimod indtil fornylig ikke at have givet Anledning til nogen permanent Bebyggelse. Dette hænger naturligvis sammen med, at Tørv ikke er nogen vigtig Handelsvare under normale Forhold. De fleste Jordbesiddere har deres egne Tørvelodder, hvor de graver Tørv til eget Forbrug og kun lidt der ud over. Under Krigen 1939—45 synes der dog at være sket nogen Ændring i dette Forhold. Den store Efterspørgsel efter Tørv har forårsaget Opkomsten af en stærkt mekaniseret Tørveindustri med Sdr. Kongerslev som et af dens Centrer. Denne Industri har ogsaa sat sig Spor i Bebyggelsen, og som man kunde tænke sig, er den nye Bebyggelse blevet henlagt til Stationsbyen, hvor Resultatet er blevet en Række ensartede Smaahuse, Landarbejderhuse (se Fig. 8 og 9). Men den moderne Tids Udvikling af Trafiksystemet har haft til Følge, at Bebyggelsen ikke mere er saa nøje knyttet til Arbejdspladsen, men let spredes over et større Areal og derfor

vanskeligt giver sig til Kende i Landskabet, især naar det som her drejer sig om en midlertidig Samlingsfaktor som Tørveindustrien.

Den bedste Maade at studere Bebyggelsen paa er den direkte lagttagelses Metode, enten ved Studier paa Stedet eller ved Hjælp af detaillerede Kort. Men ved Siden heraf og som et Supplement hertil rummer det statistiske Materiale Problemer, som ikke kan løses ved direkte lagttagelse alene. Saaledes har man et vigtigt Kildemateriale i Folketællingerne. De har det væsentlige Gode, at Sammenhængen mellem Perioderne bliver bedre,

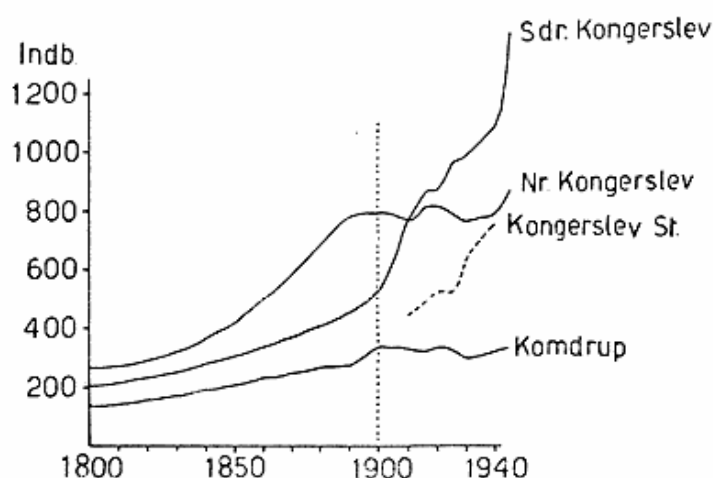

Fig. 10. Befolkningsudviklingen 1801—1945. Den lodret punkterede Linie angiver Aaret for Jernbanens Aabning.

idet Intervallerne er kortere. Men til Gengæld maa Resultaterne benyttes med en vis Reservation, for naturligvis er en kortvarig Nedgang i Befolkningstallet ikke ensbetydende med en tilsvarende Nedgang i Bebyggelsen, og omvendt er en kortvarig Stigning i Befolkningstallet ikke det samme som en Stigning i Bebyggelsen.

Paa Kurven (Fig. 10) ses Befolkningens Tilvækst i de tre Sogne fra 1801 til 1940. Men lægger Mærke til, at der gennem hele det 19. Aarhundrede er en Stigning i Befolkningskurven, om end den ikke til enhver Tid er lige stejl. Stigningen er mindst i første Halvdel af Aarhundredet, hvor de tre Kurver forløber nogenlunde parallelt. I sidste Halvdel viger de derimod ud fra hinanden. Nr. Kongerslev faar den største Tilvækst, noget mindre er den for Sdr. Kongerslev og mindst for Komdrup.

Omkring Aarhundredskiftet sker der en Ændring i disse Forhold. Kolonisationen er nu tildels ophørt, og andre Faktorer kommer til at spille ind, f. Eks. Jernbanen, hvis Anlægsaar er

angivet paa Kurven med en lodret, punkteret Linie. Man vil lægge Mærke til, at der i Nr. Kongerslev og Komdrup Sogne praktisk talt ikke er Tale om nogen yderligere Befolkningstilvækst efter 1900 (Jernbanens Aabningsaar). Det er, som om Jernbanen har lammet Udviklingen i de to Landsbyer, og det til trods for, at Komdrup har faaet egen Station.

For Komdrups Vedkommende stemmer Befolkningens Stagnation godt overens med det Billede, man kan danne sig af Bebyggelsen ud fra Kortene Fig. 4, 5 og 8. Der er ikke sket nogen Udvikling her. Men anderledes er det med Nr. Kongerslev. Selv om Befolkningstallet ikke er steget mellem 1900 og 1940, er der alligevel sket en kraftig Nybebyggelse, idet der er opstaaet et helt nyt Beboelseskvarter.

Her spiller et psykologisk Moment ind. De matriarkalske Former, hvorunder man tidligere levede baade i By og paa Land, var ved Aarhundredskiftet ved at forsvinde, og der var indledt en Tendens i Retning af at frigøre sig fra en hel Række Afhængighedsforhold til sine Medmennesker. Man ønskede i stigende Grad at være sig selv, at disponere over egne Midler, at udvikle sine Evner efter eget Skøn og at bo for sig selv. Resultatet var, at Familierne opløstes, de unge giftede sig tidligere og satte selv Bo i Stedet for at tage Ophold hos deres Forældre. Men det var ikke alene de unge, der brød ud af Familielivet. Pensionister og ældre, velhavende Folk eller Folk paa Aftægt anbragte deres Penge i Huse og Villaer og bosatte sig der.

Af de tre Sognebyer har kun Sdr. Kongerslev haft en reel Vækst siden Aar 1900. Fra 1911 er der foretaget en særlig Tælling for Kongerslev Stationsby, og Kurven for denne er ligeledes indtegnet. Den viser sig at løbe omtrent parallelt med den Kurve, der angiver hele Sdr. Kongerslev Sogn. Det betyder, at Befolkningstilvæksten i Sdr. Kongerslev praktisk talt er lokaliseret til Stationsbyen, og subtraherer man Kurven for Stationsbyen fra den samlede Kurve, faar man en nogenlunde ret Linie, i Lighed med, hvad der var Tilfældet med de to andre Sogne. Stationsbyen har med andre Ord praktisk talt taget hele Sdr. Kongerslev Sogns Befolkningstilvækst, og ikke nok med det, men antagelig ogsaa Overskudet fra Nabosognene.*)

*) Naar det paa Kurven ser ud, som om dette Forhold er ændret efter 1940, saa er Grunden den, at den nye Bebyggelse (Landarbejderhusene) ligger uden for det Omraade, der i 1940 blev fastsat som tilhørende Stationsbyen. Men Afstanden til Stationen fra disse Huse er mindre end 200 m. Kurven for Stationsbyen er derfor kun ført op til 1940, de øvrige til 1945.

Den foregaaende Undersøgelse har været et Forsøg paa at give et Indtryk af, hvorledes Bebyggelsen har udviklet sig i en dansk Landkommune. Trods Arbejdsfeltets Lidenhed, kan det næsten betragtes som et Udtryk for den Udvikling, der er foregaaet med Bebyggelsen inden for en stor Del af Danmark i det omhandlede Tidsrum. Bebyggelsen af Heden og Engene, Stationsbyens Vækst, Udviklingen af lokale Industrier, det rene Landsogns Skæbne, alt kan i det store og hele overføres paa det øvrige Land.

LITTERATUR

- Johannes Brøndsted*: Danmarks Oldtid I-III, Kbhvn. 1938—40.
Axel Jessen: Stenalderhavets Udbredelse i det nordlige Jylland. (Danmarks geologiske Undersøgelser. II Række, Nr. 35).
E. L. Mertz: Oversigt over de sen- og postglaciale Niveauforandringer i Danmark. (Danmarks geologiske Undersøgelser. II Række, Nr. 41).
E. Mikkelsen: Lille Vildmoses Stratigrafi og Vegetationshistorie. (Meddelelser fra Dansk geologisk Forening. Bd. 10, H. 3).
A. C. Nielsen: Sdr. Kongerslev Sogn. (Tillæg til Kl. Gjerding: Bidrag til Helligum Herreds Beskrivelse og Historie. Aalborg 1890—92).
Henrik Pedersen: De danske Landbrug 1688. Kbhvn. 1928.
Alexander Rasmussen: Komdrup Sogns Beskrivelse og Historie. (Fra Himmerland og Kjær Herred XIII (1924)).
Axel Steensberg: Den danske Landsby. (Vi og vor Fortid. Nr. 1). Kbhvn. 1940.
Statistisk Tabelværk, udgivet af Statens statistiske Bureau og Statistisk Departement.
-

Den foregaaende Undersøgelse har været et Forsøg paa at give et Indtryk af, hvorledes Bebyggelsen har udviklet sig i en dansk Landkommune. Trods Arbejdsfeltets Lidenhed, kan det næsten betragtes som et Udtryk for den Udvikling, der er foregaaet med Bebyggelsen inden for en stor Del af Danmark i det omhandlede Tidsrum. Bebyggelsen af Heden og Engene, Stationsbyens Vækst, Udviklingen af lokale Industrier, det rene Landsogns Skæbne, alt kan i det store og hele overføres paa det øvrige Land.

LITTERATUR

- Johannes Brøndsted*: Danmarks Oldtid I-III, Kbhvn. 1938—40.
Axel Jessen: Stenalderhavets Udbredelse i det nordlige Jylland. (Danmarks geologiske Undersøgelser. II Række, Nr. 35).
E. L. Mertz: Oversigt over de sen- og postglaciale Niveauforandringer i Danmark. (Danmarks geologiske Undersøgelser. II Række, Nr. 41).
E. Mikkelsen: Lille Vildmoses Stratigrafi og Vegetationshistorie. (Meddelelser fra Dansk geologisk Forening. Bd. 10, H. 3).
A. C. Nielsen: Sdr. Kongerslev Sogn. (Tillæg til Kl. Gjerding: Bidrag til Helligum Herreds Beskrivelse og Historie. Aalborg 1890—92).
Henrik Pedersen: De danske Landbrug 1688. Kbhvn. 1928.
Alexander Rasmussen: Komdrup Sogns Beskrivelse og Historie. (Fra Himmerland og Kjær Herred XIII (1924)).
Axel Steensberg: Den danske Landsby. (Vi og vor Fortid. Nr. 1). Kbhvn. 1940.
Statistisk Tabelværk, udgivet af Statens statistiske Bureau og Statistisk Departement.
-